4 SUOMALAINEN RAKENNEMUUTOS

Pertti Haapala

Sanalla rakennemuutos on ollut suomalaisessa yhteiskuntaelämässä moninainen ja suuri merkitys, jopa niin suuri, että on asiallista kysyä miksi. Kuvaako se jotakin erityistä Suomesta tai suomalaisten tavasta ajatella? Onko rakennepuutospuhe vain puhetta, vai onko politiikkaa vai onko se vakavan yhteiskuntatutkimuksen työkalu?

Tässä luvussa käsitellään rakennemuutoksen kolmea ulottuvuutta: ensiksi julkista puhetta ja mielikuvia, toiseksi tutkijoiden tapa käyttää käsitettä sekä kolmanneksi rakennemuutosta empiirisenä muutoksena. Samalla kommentoidaan käsitteen osuvuutta kuvata suomalaisen yhteiskunnan historiaa 1900-luvulla. Esimerkit valaisevat muutoksen ja sen ymmärtämisen suhdetta, mikä on tieteellisen ihmettelyn lähtökohta. Rakennemuutosanalogia ei ole lainkaan tyhjentävä kuvaus suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta, mutta se on havainnollinen tapa kirjoittaa historiaa ja suomalaista itseymmärrystä.

Rakennemuutospuhe ja mielikuvat

Sanalla rakennemuutos on suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa ja osin yhteiskuntatieteessäkin aivan omintakeinen merkityksensä. Kyse ei ole vain kalpeasta termistä (*structural change*), eikä sanalla viitata myöskään mihinkään teoreettiseen perinteeseen, vaan kotimaiseen kokemukseen. Tässä jää kokonaan sivuun tieteenteoreettinen keskustelu rakennenalyysistä siten kuin se ymmärretään esim. kielitieteessä, kirjallisuudentutkimuksessa ja keskustelussa strukturalismista. Meillä rakennemuutoksesta tuli 1960-luvulla arkipuhetta, jolla tarkoitettiin maaltapakoa, pakettipeltoja, voivuorta, siirtolaisuutta ja lähiöiden syntyä. Maalais-Suomi oli häviämässä ja maaseutu autioitumassa. Koska kyseessä oli todellinen yhteiskunnallinen muutos, rakennemuutos oli myös todellinen koettu elämänmuutos. Yhteistä käsitystä muutoksesta loivat paitsi tiedonvälitys, tutkimukset ja poliittinen puhe, myös taide. Asiasta tehtiin elokuvia ja syntyi myös uusi kirjallisuudenlaji, ”rakennemuutos- tai ahistusromaani”. Jotakin elämän turvallisuudesta oli katoamassa – ja katosikin. Laulun sanoin ”rakennemuutos

vei rakkauden" eli monet todella kokivat elämänmuutoksen kielteisenä.

Kansanomaisen ja populistisen rakennemuutospuheen rinnalla oli toinen, lähinnä viranomaisten käsitys rakennemuutoksesta. Se tarkoitti yhteiskunnan nykyaikaistumista, joka näkyi yhteiskunnan rakenteiden muutoksena. Tällä tarkoitettiin varsinkin väestö- ja elinkeinorakennetta, yhteiskuntaluokkia sekä aluerakennetta. Kuten ensimmäinen sosiaalipolitiikan professori ja yhteiskuntapoliiitikko Heikki Waris (1901-1989) todisti, suomalainen yhteiskunta oli muuttunut dramaattisesti ja vain hyvään suuntaan. Tämä rakennemuutos oli helppo hahmottaa jo 1800-luvun lopulta alkaen, mutta 1960-luvulla näköpiirissä oli varsinainen hyppäys eteenpäin. (Waris 1968). Tällöin myös rakennemuutoksen edistämisestä tuli virallinen yhteiskuntapoliittinen linja. Moderni suunnitteluyhteiskunta alkoi näyttää mahdolliselta. Rakennemuutoksessa ei nähty uhkakuvia, koska muutos voitiin hallita (ks. myöh.). Aivan näin ei 1960-luvulla käynyt, mutta se ei nykyaikaistajien visiota hämärtänyt. Esimerkiksi vuonna 1966 ilmestyneessä teoksessa *Suomi 1975*, jonka kirjoittivat maan johtavat tutkijat ja virkamiehet, ei osattu lainkaan ennakoida seuraavana vuonna alkanutta massamuuttoa Ruotsiin (erit. 14-15). Suuressa yhteiskuntapoliittisessa ohjelmassaan *60-luvun sosiaalipolitiikka* Pekka Kuusi näki suuret ikäluokat onnekkaana lisäresurssina. Hän arveli, että suomalaiset saattavat muuttaa Neuvostoliittoon, jos Suomi ei pysty vastaamaan Neuvostoliiton taloudelliseen kasvuun (Kuusi 1961, 87).

Mainitut kaksi rakennemuutospuhetta olivat saman ilmiön kaksi puolta. 1950-luvun maatalouden tulevaisuuteen uskonut asutuspolitiikka törmäsi talouden modernisaation ehtoihin. Kovin pian kävi ilmi, että perustettuja uusia maatiloja ei tarvittu maatalouden vuoksi. Ne olivat asutuspoliittinen välttämättömyys, joka alkoi tuottaa liikaväestöä, sillä tuottavuuden kasvu maataloudessa välttämättä vähensi työvoiman tarvetta. Mutta tämä ei olluit katastrofi ainakaan uuden yhteiskunnan suunnittelijoille: modernisaatio merkitsi talouskasvua ja lupasi hyvinvointia kaikille, myös niille jotka luopuvat elinkeinostaan. 1960-luvun nuorille asia oli selvä: kolme neljästä viljelijän pojasta jätti isänsä ammatin, tytöistä enemmän (Haapala 2004a, 253).

Rakennemuutos ei loppunut 1960-lukuun eikä puhekaan siitä. Kokemusten perusteella tuli selväksi, että yhteiskunnan uudistuminen edellytti entistäkin tehokkaampaa ohjausta. Maatalousyhteiskunnasta oli tullut ja pitikin tulla teollinen yhteiskunta ja palveluyhteiskunta. Taloudellinen kasvu, julkisen vallan ohjaus ja investoinnit mahdollistivat myös maaseudun nykyaikaistamisen ja tulonsiirrot, joista hyötyivät suhteellisesti eniten maanviljelijät. Kun maaseutukin vaurastui, rakennemuutos näytti täyttävän lupauksensa (Haapala 1993; Allardt 1976).

Rakennemuutoksesta tuli suomalaisen yhteiskunnan ”omakuva” 1970- ja 1980-luvuilla. Kaikki tiesivät mitä se tarkoitti: paketoituja peltoja, autioituneita kyliä ja sopeutumattomutta lähiöelämään, mutta ennen kaikkea onnistunutta yhteiskuntapolitiikkaa. Tutkimuksessa jatkettiin Heikki Wariksen kaavalla kuvaamalla yhteiskunnan muutosta nimenomaan rakennemuutoksena. Hänen oma teoksensa *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* ilmestyi uutena painoksena 1974. Nyt Suomen rakennemuutos näytti olevan jopa Euroopan nopein ja menestyksekkäin. Rajut alue- ja elinkeinorakenteen muutokset näyttivät lisäävän kansalaisten mahdollisuuksia ja tasa-arvoa: tuloerot pienenivät, koulutus ja taloudellinen kasvu nostivat sosiaalisen liikkuvuuden suuremmaksi kuin missään muualla. 1980-luvulla myös alueiden ja sosiaaliryhmien terveyserot alkoivat pienetä selvästi. Myönteisenä koetulle rakennemuutokselle ei ollut 1980-luvulla näkyvissä uhkakuvia. Vuonna 1990 Suomi nousi maailman bkt-tilastossa ”superrikkaiden” joukkoon Japanin, Sveitsin ja Luxemburgin kanssa (Vartia & Ylä-Anttila 1993, 115-116).

1980-luvulla, joka on ollut Suomen historian stabiilein vuosikymmen, käsite sai uuden poliittisen elämän, kun historiallinen sinipunahallitus (1987-1991) keksi ohjelmaansa ”hallitun rakennemuutoksen” (hallituksen ohjelma 30.4.1987). Tässä visiossa yhteiskunta oli muutostilassa, jonka juurena oli kansainvälisen talouden ”rakennemuutos”. Tällä kertaa muutos piti toteuttaa hallitusti ja puheella viitattiin 1960-luvun ikäviin kokemuksiin. Tavoitteena oli kansainvälisesti menestyvä täydellinen hyvinvointivaltio, jossa kaikille riitti kaikkea. Hallitussa rakennemuutoksessa piti poistaa talouden ja yhteiskunnan rakenteelliset jäykkyydet ja sopeuttaa Suomi globaaliin muutokseen. Sinipunahallituksen ohjelma oli jälkikäteen katsoen yltiöoptimistinen ja sitä ironisoitiin myös tuoreeltaan: ”Enää tästä maasta tuskin löytyy yhtää itseään kunnioittavaa toimitusjohtajaa, aytiomitsijaa tai poliitikko, joka kehtaisi pitää julkisia puheita käsittelemättä ”hallittua rakennemuutosta”. (Kortteinen 1987, 6; Haapala 1989, Vartia & Ylä-Anttila 1993, 72-73). Termi synnytti jopa oman huumorinlajinsa.

Hallittu rakennemuutos pysähtyi 1990-luvun alun lamaan, työttömyyteen ja valtionvelkaan. Lama vei uskon rakennemuutoksen hallintaan, mutta pinnan alla alkoi nopeasti uusi rakennemuutospuhe: Suomen talouden rakenteet piti valmistaa Euroopan integraatioon. Integraatiosta tuli suuri kansallinen projekti kaikilla hallinnon aloilla ja työ aloitettiin jo ennen EU-jäsenyyttä. Lääke laman jälkeiseen tilaan oli monialainen rakennemuutos, jonka ytimessä oli (jälleen) kasvun välttämättömyys ja ensisijaisuus – ja julkisten menojen alentaminen. (Talouspolitiikan linja 1993). Vaatimus kovasta talouspolitiikasta pelästytti monia ja suomalaisen yhteiskunnan rakenteita, mikä nyt tarkoitti hyvinvointivaltiota, alettiin puolustaa uusliberalismia vastaan

(Riihinen 1992; Julkunen 1993; Julkunen 2001). Hyvinvointivaltion tulevaisuus oli mietittävä joka tapauksessa uudelleen rakennemuutoksen näkökulmasta (Sosiaalipolitiikka 2017; *Innovatiivinen sosiaalipolitiikka* 1998).

Toinen 90-luvun uutuus oli havahtuminen jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Idea oli suomalaisillekin tuttu jo 1960-luvulla, mutta uutta yhteiskuntamallia saatiin odottaa pitkään. Perinteinen teollisuus eli Suomessa pitkään ja kuihtui hitaasti (ks. myöh.). Ns. deindustrialisaatiosta ei tullut Suomessa suurta muutosta, vaikka asiasta paljon puhuttiin mm. ”työyhteiskunnan krisiin” nimellä. Teollisen yhteiskunnan seuraajaksi keksittiin laman seurauksena “uusteollistaminen”. Se oli valtiollinen ohjelma, joka kytkettiin kätevästi valtiolliseen tietoyhteiskuntaohjelmaan. Tämä rakennemuutos ei jäänyt vain utopiakirjallisuudeksi tai tulevaisuudenpeloksi, vaan muuttui myös hallitusohjelmaksi ja investoinneiksi (*Suomi 2020* 1993; *Suomen tulevaisuus* 1993; *Kansallinen kilpailukyky ja teollinen tulevaiosuus* 1995; *Globaalitalous ja Suomi* 1995; Väyrynen 1999; Castells & Himanen 2001; *www.tietoyhteiskunta.fi*.)

Kun Nokian menestys 1990-luvun jälkipuoliskolla tuli apuun, tietoyhteiskunnasta ja informaatioteknologian vauhdittamasta uudesta taloudesta tuli samantapainen positiivinen rakennemuutosstrategia kuin aikanaan teollistamisesta. Valtio todellakin investoi merkittävästi koulutukseen ja tutkimukseen. 2000-luvun alussa sama lääke näytti ratkaisevan globaalitalouden tuomat haasteet. Selitettiin, että Suomi menestyy kiristyvässä kansainvälisessä kilpailussa koulutuksella, osaamisella ja tietotekniikalla. Kallis työ saadaan pysymään Suomessa, jos osataan tehdä oikeita rakenteellisia ratkaisuja (Kasvio & Nieminen 1999; Koski & Rouvinen & Ylä-Anttila 2002; *Osaava, avautuva ja uudistuva Suom*i 2004, luku 6; Hietanen 2005).

Lyhyesti sanottuna rakennemuutospuhe sai alkunsa havainnoista että elinkeinorakenne muuttuu jopa yhden sukupolven aikana. Pian se muuttui myös käsitteeksi jolla hallitaan ja ohjataan yhteiskunnan muutosta. Pitkään, 1980-luvulle asti, rakennemuutos tarkoitti suomalaisen yhteiskunnan hallintaa, sisäistä muutosta ja samalla instituutioiden (tasa-arvoinen koulutus- ja aluepolitiikka, laaja sosiaaliturva) puolustusta. 1990-luvulla rakennemuutos kytkettiin ympäristön muutoksiin, eurooppalaiseen talousalueeseen ja globalisaatioon. Suomen sisällä alettiin nähdä yhä enemmän ongelmana jäykät rakenteet (*Suomi 2020* 1994; *Suomi ja mahdolliset maailmat* 1995). 2000-luvun alun ehkä suosituin rakennemuutospuhe tarkoittaakin rahan, tavaroiden, tiedon ja ihmisten vapaan liikkuvuuden edistämistä.

Tutkijoiden rakennemuutos

Rakennemuutos oli nimi koetulle yhteiskunnan muutokselle. Mutta miksi piti käyttää sanaa rakenne ja väittää, että juuri se muuttuu? Miksi suomalainen yhteiskunta nähtiin rakenteena?

Tätä eivät keksineet tavalliset ihmiset vaan tutkijat. Heillekin kysymys suomalainen yhteiskunnan rakenteesta on ollut empiirinen tosiasia, josta ei ole tarvinnnut käydä teoreettista keskustelua. Toki Suomeen tuli 1950- ja 1960-luvuilla rakennesosiologia, joka analysoi yhteiskunnallista toimintaa mitattavilla rakennemuuttujilla. Rakenneanalogia kytkeytyi läheisesti myös yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin, sosiaalisten ja alueellisten pienentämiseen. Tässä mielessä rakenne oli jopa muotitermi. Rakenne viittasi yksilön vapauden tai oikeuksien rajallisuuteen ja siksi rakenteita piti muuttaa.

1990-luvulla rakennetutkimuksen viitattiin yhteydessä useasti Anthoni Giddensin termiin ”rakenteistuminen”, jossa rakenne kytkeytyy sekä valtaan että kansalaisten toimintaan. Myös Michel Foucault sai mainetta yhteiskunnan rakenteiden, so. hallinnan ja pakon, tutkijana. Tästä kaikesta huolimatta ne sosiologit, jotka kirjoittivat suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksista saattoivat tehdä sen mitenkään problematisoimatta rakenneanalyysia ja sen mielekkyyttä. Mielekkyys tuli ”suoraan todellisuudesta”, helposti nähdyistä yhteiskunnan rakennepiirteistä. Nuo piirteet olivat ilmeisen itsestäänselvä ja legitiimi tapa hahmottaa meikäläinen yhteiskunta. Tällä on oma periytymistarinansa suomalaisen sosiologian historiassa (Alapuro & Alestalo 1973; Allardt 1994; Alapuro 1994; Haapala 1989).

Toinen oleellinen piirre suomalaisessa (sosiologisessa) rakenneparadigmassa on ollut, että se tutkii makrotasoa, suuria muutoksia. Näissä muutoksissa ei ole toimijoita vaan rakenteet muuttuvat ikäänkuin itsestään (tai ”yhteiskunta” muuttuu). Kun muutokseen haetaan selitystä se on tavallisesti ulkoinen tekijä tai ympäristön muutos (kuten maaailmantalous) tai itse rakenteesta selittyvä epämääräinen kollektiivinen toimija (kuten luokka). Tutkimusasetelma on toki relevantti, jos tutkimustehtävä on rakennemuutoksen kuvaaminen, mutta vaatii hieman selitystä. Miten tähän on tultu?

Rakenneajattelun juuri löytyy 1800-luvulta, ajasta jolloin Suomea alettiin hahmottaa erillisenä yhteiskuntana. Nationalistinen ajatus yhteiskunnasta ”kansakokonaisuutena” lähes samaisti käsitteet kansa, yhteiskunta ja valtio (*Käsitteet liikkeessä* 2003). Kansa ja yhteiskunta olivat kokonaisuus (”yhteis-kunta”) riippumatta millaisia sisäisiä jakaumia siinä oli. Vaikka yhteiskunta Topeliuksen sanoin oli ”se yhteinen hyvä joka sitoo meidät”, kukaan ei olettanutkaan, että kaikilla olisi samanlaiset olot tai edes samoja oikeuksia. Oli luonnollista että väestö jakautui säätyihin, joilla oli erilaisia kuninkaan vahvistamia privilegioita ja sen mukana erilainen asema yhteiskunnassa. Aikalais-

logiikan mukaan kyseessä oli luonnonmukainen hierarkia ja järkevä työnjako. Sitä ei kyseenalaistettu Suomessa ennen 1900-luvun alkua.

1800-luvun yhteiskuntatieteellinen analyysi otti säätyjaon tosiasiana, yhteiskunnan perusrakenteena, luokkajakona. Saksalaisen taloustieteen historiallisen koulukunnan käsite luokka oli poliittisesti neutraali käsite. Se tuli Suomeen erityisesti Gustav Schmollerin kirjoituksina. Kansantaloudellinen Yhdistys (per. 1884), jossa oli erilaisia poliittisia suuntauksia eikä sosialisteja, omaksui saksalaisten ”katederisosialistien” luokkateorian ja yhteiskuntapolitiikan. Säätyyhteiskunnan luokat, jotka olivat pitkälti elinkeinoluokkia, piti sovittaa yhdeksi kansakokonaisuudeksi. Luokkaerot piti tunnistaa ja niitä piti sovittaa. Keinona olivat sosiaalipolitiikka ja kansalaisvapauksien lisääminen (elinkeinovapaus, äänioikeus, koulutus jne…). Taloustieteilijöiden ohella sosiologian myöhemmät klassikot Werner Sombart ja Max Weber olivat jo tuolloin Suomessa tuttuja luokkateoreetikkoja. Heidän mallinsa mukaan täälläkin etsittiin yhteiskunnallisten erojen juuria erityisesti työnjaon kehityksestä (Harmaja 1934; Scmoller 1920). Hyvän kuvan ajattelutavoista saa yhdistyksen julkaisusarjasta *Esitelmiä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä*.

Kuin itsestään 1900-luvun alun suomalainen yhteiskunta nähtiin neljänä luokkana, jotka olivat maanomistajat, virkamiehet, porvarit ja työväestö. Niiden rajat olivat samalla sääty-, kulttuuri- ja elintasorajoja. Kuka tahansa saattoi omin silmin nähdä ja kokea, että erot ja rajat olivat todellisia, siis relevantteja kategorioita. Esimerkiksi työväki (*arbetande klassen*) oli oma luokkansa myös sen silmissä, joka ei ollut kuullutkaan sosiaismista. Tutkijoita, jotka olivat valtion virkamiehiä, kiinnosti miten luokat olivat syntyneet ja miten ne vastaisuudessa kehittyisivät. Tutkijoiden ensimmäinen polvi 1890-luvulta 1910-luvulle selvitti lähinnä taloudellisia, oikeudellisia ja väestöllisiä tekijöitä, jotka vaikuttivat luokkien laatuun ja kokoon – eli yhteiskunnan rakenteen muuttumiseen. Heidän (O.K. Kilpi, Heikki Renvall, Väinö Voionmaa, Edvard Gylling, Hannes Gebhardt, Kyösti Haataja, Leo Harmaja ym.) työnsä tulokssissa hahmottuivat ajan suuret sosiaaliset kysymykset: työväen kysymys ja tilattoman väen kysymys. Ne olivat seurauksia taloudellisista ja väestöllisistä rakennemuutoksista, vaikka muuntuivatkin sitten poliittisiksi kysymyksiksi (Haapala 1995).

Ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen 1907 yhteiskunnan sosiaalinen rakenne, luokkajako, kirkastui poliittiseksi jaoksi. Kullakin luokalla oli oma puolue ja äänestyskäyttäytyminen osoittautui pysyväksi – aina 1900-luvun loppuun asti. Näin yhteiskunnan sosiaalinen rakenne politisoitui ja kuva suomalaisen yhteiskunnan rakenteesta jähmettyi kuin kiveen hakatuksi. Suhteellisen vilkas sosiaalinen liikkuvuus jäi huomaamatta tai sitä katseltiin eri perspektiivistä: henkilökohtaisena onnistumisena tai mielikuvana mahdollisuuksien maasta. Koulunkäyntiä sosiaalisen kohoamisen väylänä korostettiin. Ristirii-

dan voi selittää siten, että Suomessa oli jyrkät luokkarajat mutta rajojen ylittäminen oli suhteellisen yleistä. Suomen nobelistit olivat työläisperheiden poikia (Waris 1952, 330-331).

Wariksen teos *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (1948) oli nimensä mukaisesti rakennekuvaus yhteiskunnasta, jolla oli väestörakenne, sosiaalinen rakenne, luokkajako ja yhteiskunnalliset järjestöt. Suuria sosiaalisia eroja ei mitenkään peitelty, ne piti tuntea ongelmien ratkaisemiseksi. Yhtä oleellista Wariksen kirjassa oli rakennemuutoksen kuvaus, miten väestö ja elinkeinot muuttuivat, miten kaikki oli liikkeessä. ”Nykypäivien suomalainen yhteiskunta ei ole rakenteeltaan enää paikallaan pysyvä, jähmettynyt vaan alati muuttuva niin että yhteiskuntaluokkien ja väestöryhmien välillä tapahtuu ainaisia siirtoja. Tällaisessa dynaamisessa yhteiskunnassa yksilölliset pyrkimykset ja mahdollisuudet voivat päästä oikeuksiinsa ja yhteiskunnan kehitystä ohjaamaan aivan toisessa mitassa kuin entisessä staattisessa yhteiskunnassa” (Waris 1952, 331). Hän ennusti myös, että muutos kiihtyy.

Wariksen tapa hahmottaa yhteiskuntaa ei poikennut juurikaan edellisen polven eli opettajiensa (*Suomen kulttuurihistoria IV*, 1936) ajatuksista, vaikka hänellä oli uutena virikkeenä amerikkalainen työ- ja rakennesosiologia. Yhteiskunta muuttui rakenteiden muuttuessa ja juuri noita muutoksia hän kuvasi yhtä huolella kuin poikkileikkauksia. Rakennemuutoksella oli suuri yhteiskuntapoliittinen merkitys, koska rakenne muuttui hyvään suuntaan: staattisesta dynaamiseen, vanhanaikaisesta uudenaikaiseen, byrokratiasta demokratiaan, pakosta vapauteen. Sosiaalisen nousun yleistymistä Waris sanoi ”syvälliseksi rakennemuutokseksi” (Waris 1952, 324).

Wariksen työtä jatkoi pitkään Heikki Waris itse (Waris 1961b). Teos *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (1968) naulasi rakennemuutosteesin entistäkin selvempänä, kun suomalaisen yhteiskunnan modernisaatio jatkui yhä menestykseempänä. Teos seurasi edeltäjänsä ajatuskulkua. Uutena rakennekuvauksen kohteena (joita oli kahdeksan) oli elintaso. Tyypillinen tapa kuvata asioita oli diagrammit ja kartat. Teoksen uusi painos 1974 päättyi kuvatekstin innostuneisiin sanoihin: ”Suomessakin siirrytään **atomiaikaan**!” (Waris 1974, 155).

Heikki Waris ei ollut yksin. Maantieteen, taloustieteen ja sosiologian piirissä alettiin tehdä tilastollisia rakenneanalyyseja, joissa tulokseksi pelkistyi erityisesti alueellisen modernisaation eteneminen (esim. Kiiskinen 1958, Riihinen 1965, Seppänen 1971). Wariksen vaikutuksesta talous-, väestö- ja sosiaalihistoriassa jatkettiin rakennehistoriallista tutkimusta. Tutkimuksesta on jopa vaikea löytää sellaisia, joissa rakenne ei olisi keskeinen kuvaus- ja selitysmalli. Aineistona oli tilastot ja metodina tilastollinen kuvaus, yksinkertaiset jakaumat, joista oli helppo päätellä kaksi asiaa: rakenne ja muutos. Monimuuttujamenetelmiä historiallisessa selittämisessä kokeili ensimmäisen (ja viimeisen) kerran Viljo Rasila tutkimuksessaan *Kansalaissodan sosi-*

aalinen tausta (1968). Hän etsi ilmiölle eli sisällissodalle) tilastollisesti pätevää *rakenteellista selitystä*.

Sosiaalisen rakenteen keskeisyys jatkui suomalaisen yhteiskunnan muutoskuvauksissa 1990-luvulle asti. Sosiologien kirjoittama suosittu teos *Suomalaiset* (1980) sanoi esipuheessa jatkavansa Heikki Wariksen työtä vain sillä erolla, että ”käsittelemme myös yhteiskunnallisia ristiriitoja kuten kansalaissotaa ja poliittisia liikkeitä ja pyrimme tulkitsemaan niitä yhteiskunnan *rakenteellisten* piirteiden pohjalta” (s. 7-8).

Sitä ennen kirjoittajat ilmoittivat, että kirjassa ”kuvataan yhteiskuntamme muutoksia ja sen nykyistä rakennetta sosiologiselta kannalta. Lähtökohtana on suomalaisten jakautuminen yhteiskunnallisiin ryhmiin”. Toimijoita olivat noiden ryhmien edustajat. Ammattitaidolla tehty tutkimus jatkoi perinnettä sikälikin, että se käytti lähes samoja aineistoja kuin Waris ja hänen edeltäjänsä ja siksi toisti samoja tulkintoja. Kriittisempään ja teoreettisempaan tilaatoaineiston tulkintaan pyrki Timo Toivonen tutkimuksessaan *Rakennemuutos 1935-1980* (1988).

1990-luvulla ilmestyi edelleen pitkän aikavälin rakennekuvauksia, *Suomalaiset* uutena painoksena, *Matkalla nykyaikaan* (1998) sekä varsinkin teossarja *Suomi 2017, Kansantalous 2017,* ja *Sosiaalipolitiika 2017.* Niiden näkökulma ja esitystapa eivät olleet juurikaan muuttuneet edeltäjistään. Tilastollinen ja käsitteellinen eksaktius lisääntyivät ja varsinkin kansantaloustieteen puhetapa korostui. Kuva rakennemuutoksista oli entistä tarkempi, mutta samalla kuvausvoima heikompi. Wariksen ja Kuusen tapaan ei julistettu mikä on hyvää ja mikä huonoa, vaan problematisoitiin kehityslinjoja ja arvuuteltiin tulevaisuutta. Tähän oli toki syynsä, sillä suomalaisen yhteiskunnan vanha luokkarakenne, jolle annettiin sosiaalisia merkityksiä vanhasta muistista, oli murentumassa. Virallisen tilaston uusilla kategorioilla ei enää voinutkaan tavoittaa sosiaalista erottelua. Sosiaalisia eroja kuvattiin erikseen kulutuksella, koulutuksella, kulttuurimuuttujilla ja valitulla elämäntavalla. Nämä alettiin irrottaa sosioeknomisista muuttujista. J.P. Roosin tapa kytkeä kulttuurimuutos historiaan (sukupolviin), luokkajakoon ja vallankäyttöön ei saanut jatkoa (Roos 1990, Roos 1992). Uusi sosiologipolvi alkoi etsiä distinktioista merkityksiä ja esiintyi tietoisesti ”rakennesosiologiaa” vastaan selittäen että juuri se oli hukannut todellisen yhteiskunnan (Alasuutari 1996, 12-24, 250-).

2017-teossarja, jolla oli eri julkaisijoita, kuvasi suomalaisen yhteiskunnan 1900-luvun rakennemuutoksen kattavasti ja kuvasti myös miten paljon empiiristä tietoa yhteiskunnan rakenteesta oli saatavilla. Teosten nimi viittasi tietenkin siihen, että kirjoittajien tuli vastata myös kysymykseen millainen tulee olemaan yhteiskuntamme satavuotiaana. Tässä kirjoittajat joutuivatkin ymmälle ja olivat paljon arempia kuin aikaisempien vuosikymmenten tutkijat. Erinomaisista rakenne-

muutoskuvauksista huolimatta usko lineaariseen kehitykseen näytti hävinneen. Jopa taloustieteilijät korostivat, että tulevaisuutta ei voi ennustaa, vain sen edellytyksiä voi ymmärtää (Vartia & Ylä-Anttila 1993, 317).

Viimeisen kymmenen vuoden aikana rakennekuva suomalaisesta yhteiskunnasta on pirstoutunut. Eri hallinnonhaaroilla selvitetään tarkkaan oman alan rakennemuutoksia. Tärkeät muuttujat, jotka pääsevät julkisuuteen asti kuvaamaan rakenteellisia tosiseikkoja, ovat pääsääntöisesti peräisin taloustieteestä ja niillä näyttää olevan hallinnollinen tai poliittinen tarkoitus. Akateemisen tutkimuksen, esimerkiksi historian ja sosiologian, kuva suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksesta on muuttunut kulttuuriseksi. Tutkijat lukevat maailmaa toisin kuin isänsä tai äitinsä tai itse ennen: yhteiskunta nähdään todellakin määrittelykysymyksenä ja tämän kysymyksen äärellä ollaan ymmällä (*Suomi toisin sanoen* 2004). Tämä suomalaisuuden postmoderni nyrjähdys on myös empiirinen tosiasia, jonka iäkäs nainen ilmaisi televisiossa 2004: ”…kyllä maailma on ihan pudonnut kärryiltä”. Kaikilta uuden identiteetin rakentaminen ei käy sukkelasti.

Oma lukunsa rakennemuutoksen tutkimuksessa oli varsinkin 1960-luvulla sosiologinen tutkimus, joka legitimoi muutoksen esittämällä sen edistyksenä. Tuolloin puhuttiin rohkeasti ja innokkaaasti modernin eli teollisen yhteiskunnan tuomasta positiivisesta henkisestä kasvusta. Rakennemuutos tuotti kehittyneemmän, rationaalisen nykyihmisen. Kaupunkilaisuus näyttäisi ”antavan älyllistä etumatkaa”, todisti arvovaltainen psykologinen tutkimus ja sosiologi tiivisti: ”yhteiskunnan rakenteen muuttuessa ja maaseudun teollistuessa ihminenkin varmasti muuttuu”. (Eskola 1962, 95, 100). Kun Antti Eskola tyytyi pohtimaan ihmisen muuttumista (vrt. Eskola 1982, 128-138), Pekka Kuusi esitti selvän muuttumisvaatimuksen niin rauhalliseen metsään haikailevalle kansalaisille kuin koko yhteiskunnalle, jossa ei ollut totuttu ”kansantuloajatteluun” (Kuusi 1961, 33-34). ”Oman aikamme tunnus on köyhyydestään nouseva ihminen” (sama, 8). Tämä oli myös käsky: ”Ellemme mieli … jäädä halpaa työvoimaa ja halpoja raaka-aineita tuottavaksi hakamaaksi rikkaan Ruotsin ja nousevan Neuvostoliiton väliin, meidän on keskitettävä kaikki voimamme taloudellisen kasvun jouduttamiseen” (sama ,91).

Pekka Kuusi eli muutoksen keskellä ja todisti sen välttämättömyyttä. Modernisaation keskeinen väline oli sosiaalipolitiikka, sosiaalista tasoittumista toteuttava ”sosiaalinen kansanvalta”. Kuusen visiossa ihmisen ja yhteiskunnallisen toiminnan rationaalisuus kulkivat käsi kädessä ja toteuttivat ikääkuin luonnonmukaisia rakenteellisia muutoksia (vrt. Kuusi 1982). Hänen ja muidenkin näkemyksissä sosiaalipolitiikan historia oli yhteiskunnan täydellistymisen historiaa, vaikka sosiaalipolitiikka kohdistuikin aina yhä uusiin yhteiskunnallisiin ongelmiin (Kuusi & Kuusi 1948; Waris 1961; Siipi 1967; Niemi-

nen 1984; Karisto & Takala 1990; Haatanen 1992, Riihinen & Pesonen 2002).

Erik Allardtin havainnot ja yleistykset yhteiskunnan muutoksen luonteesta eivät olleet yhtä innostuneita kuin monen muun, mutta todistivat pohjoismaisen mallin erinomaisuutta muutoksen hallinnassa (Allardt 1976 ja 1985). Monet sosiologit modernisoivat varhaisemman rakenneparadigman 1970- ja 1980-luvuilla, mutta eivät kyseenalaistaneet rakennemuutoksen selitysvoimaa vaan jopa vahvistivat sitä (Toivonen emt; Alestalo & Uusitalo 1986, Alestalo 1990 ja 1999; Uusitalo 1985). Myös kapitalismikriittiset tutkimukset seurasivat ”vanhaa kaavaa” (*Demokratian rajat ja rakenteet* 1977, *Suomalainen kapitalismi* 1979). Luokkarakennetutkimukset, jotka alkoivat 1980-luvulla, väittivät vielä vuosituhannen taitteessa, että Suomi on ”luokkayhteiskunta” (*Suomalaiset luokkakuvassa* 1984; Blom & Melin 1999; Blom & Melin & Pyöriä 2001). Perusteluna ei ollut enää elinkeinorakennetilasto, vaan surveyaineisto erilaisuuden ja eriarvoisuuden kasaantumisesta, mutta tulos vaikuttaa kovin samanlaiselta kuin 50 vuotta aikaisemmin. Sosiaalisten erojen kasvua 1990-luvulla ei voi kiistää (Piirainen & Saari 2002; STV 2004). Sen sijaan voi kysyä miten merkittävä muutos on verrattuna aikaisempien vuosikymmenten tasoittumiseen: onko ”suuri rakennemuutos” takana vai edessä. Empiirisen vastauksen tähän voi antaa ehkä kymmenen vuoden kuluttua.

Rakennehistoria metodina

Rakennehistoria on yksinkertaisuutensa vuoksi hyvä metodi, silloin kun ilmiöt voidaan kiistattomasti mitata ja luokitella. Tällöin rakennehistoria on malli joka käyttää aineistonaan jakaumia. Ilmiöiden riippuvuutta (esim. väestö x talous x elämäntapa) voidaan mitata tilastollisesti aikasarjojen korrelaatioina. Viljo Rasila yritti 1960-luvun lopussa laittaa koko historiallisen selittämisen tähän kaavaan käyttämällä systeemianalyysin käsitteitä (Rasila 1972). Samoin Yrjö Ahmavaaran marxilainen yhteiskuntamatemetiikka jäi aikana reliikiksi (Ahmavaara 1970 ja 1976). Lähinnä maantieteen ja taloustieteen piirissä on pyritty mittaamaan rakenneriippuvuuksia ja on selitetty nimenomaan alueellisia eroja. Historiantutkijat ovat käyttäneet makrotason rakenteita kuvauksena ilman tilastollista laskemista. Väestöhistorian metodit ovat kehittyneemmät mutta heillä on tapana rajoittua analyysissaan demografisiin muuttujiin (Haimi 1989). Suomalaisen rakennemuutoksen väestöhistoriaa ei ole vielä kirjoitettu, vaikka asiat kytkeytyvät elimellisesti toisiinsa ja hyviä aineksia on paljon koossa (ks. Valkonen 1990; *Suomen väestö* 1994).

<kuvio 1.>

Kuvion mukaista makroanalyysiä ei ole tehty pitkän aikavälin muutoksesta Suomessa. Oletamme että kuvatut ilmiöt selittävät toisiaan, mikä on varmasti pääpiirteissään aivan oikea oletus. Historiantutkimuksessahan ilmiöiden samanaikaisuus riittää usein selitykseksi, monasti jopa pelkkä ajatuskonventio että asiat liittyvät toisiinsa (esim. väestönkasvu ja köyhyys). Vakavasti otettuna rakenneanalyysi, jossa tutkitaan kahden tai useamman rakenteen riippuvuutta, on työläs metodi. Se edellyttää huolellista muuttujien rakentamista (miten hyvin esim. väestötilasto lopulta kuvaa sosiaalisia ryhmiä), vaihtelun arvioimista ja ennen kaikkea varovaisuutta selittämisessä. Sellainen rakenneanalyysi, jossa yksi rakenne selittää toista rakennetta on kovin abstrakti sikäli, että se ei vielä välttämättä tavoita todellisia muutostekijöitä. Näitä voivat ulkoiset tekijät ja historialliset toimijat. Kun selitettävänä on niin suuri asia kuin yhteiskunnan muutos, on jopa todennäköistä, että jotakin rakennetta muuttaa systeemiin laskematon tekijä. Ne huomataan vain silloin kun niitä ei voi olla huomaamatta, esimerkiksi sota.

Rakennetasoja vertailemalla voidaan saada kuitenkin hyvä hypoteettinen yleiskuva yhteiskunnan muutoksista, niiden samanaikaisuudesta tai todennäköisestä kausaalisuudesta. Ympäristöhistoria on tästä hyvä esimerkki, kun huomataan tutkia esimerkiksi miten maailmantalouden työnjako näkyy Suomen luonnossa. Pitkät kausaaliketjut, vaikkapa elintarviketuotannon ja terveyden suhde, jäävät historiantutkimuksessa usein huomaamatta, kun keskitytään tapahtumiin ja toimijoihin. Tämä on tilastollisen tutkimuksen yleispätevä etu historiassa: se paljastaa riippuvuuksia joita ei muutoin huomata ja päinvastoin: kumoaa tavanomaisia yleistyksiä (Haapala 1993b).

Rakenteina voidaan nähdä myös tekojen määrälliset kuvaukset kuten demografinen rakenne (esim. ikäluokkien koko) tai taloudellinen toiminta (esim. metsätyö osuus alueellisesssa bkt.ssa). Tällaiset rakenteet on kuitenkin tapana hahmottaa ihmisten toimintaympäristönä, joka siten selittää toimintaa (esim. maaltapakoa). Rakenteet ”historian näyttämönä” on vanha ajatus ja yhtä vanha on rakenteen ja toiminnan suhteen periaatteellinen ratkaisu: ”ihmiset tekevät historiansa itse mutta heille annetuissa puitteissa”. Marxilta unohtui vain ajatuksen ydin, so. että teot ovat ihmisten omia intentioita, eikä historia ole kenenkään puolella (von Wright 1976; Berlin 2001). Yhteisö- ja kulttuuritutkimuksessa aita rakenteen ja toimijan väliltä on osattu purkaa niin strukturalismissa kuin kuin diskurssi- ja verkostoanalyysissa, mutta nämä lähestymistavat ovat puolestaan hukannneet näköpiiristä historian ja muutoksen – ainakin siinä vakavuudessa kuin historiantutkija asian ajattelee (Geertz 1993; Heritage 1996; Kaartinen 1993).

Rakennehistorian vaativin taso on analyysi, joka ei erota toisistaan rakennetta, ulkoisia tekijöitä ja toimijaa, vaan pyrkii yhdistämään ne. Sosiologiassa tämä lähestymistapa tunnetaan mm. rakenteistumisen nimellä (Giddens 1984; Lloyd 1986; Heiskala 2000). Rakenteen ja toimijan erottaminen on analyyttisesti ja käsitteellisesti kätevää, mutta historian selittämisen kannalta on hedelmällistä ajatella niin, että rakenne on aina ihmisten toiminnan tulos, ilmiö tai asiantila, jota ihmiset toiminnallaan pitävät elossa. Institutionaaliset rakenteet (laitokset, lait, normit, säännöt, tavat, yhteisöt) toki näyttäytyvät yksilölle usein ulkoisina pakkoina eivätkä ole valinnaisia. Silti nekin on syytä nähdä ”toimintana”, koska vain siten päästään analysoimaan rakenteiden syntyä, funktiota ja kestävyyttä.

Rakenne-käsitteen monimerkityksellisyyden vuoksi ei kannata edes yrittää kuvata rakennehistorian metodia, joka nojaisi yhteisesti hyväksyttyyn käsitteen logiikkaan, vaikka sillä yleisimmin tarkoitetaankin joko ranskalaista annalismia tai Saksassa yhteiskuntatieteellisesti suuntautunutta historiantutkimusta (Lloyd 1986, ch.9; Hyrkkänen 2002). Täytyy kuitenkin tyytyä siihen, että rakenne voidaan käsittää ratkaisevasti eri tavoin. Se voi olla kuvaus, jakauma, sääntö, instituutio, raja, metafora, analogia jne. tai epistemologinen käsite. Historiantutkimuksessa strukturalismista vaikuttunut mentaliteettihistoria on todella kaukana aikasarjoja käyttävästä systeemianalyysistä. Aivan oleellinen ero on siinäkin tutkitaanko lyhyen vai pitkän aikavälin rakennemuutosta ja mikro- tai makrotasolla.

Rakennehistoria olisi vielä kohtalaisen helppoa, jos historiallisen muutoksen tutkiminen olisi helppoa. Ilmiöiden todellinen moninaisuus tekee aina tepposet; toimijoita, tapahtumia ja ehtoja on aina enemmän kuin pystymme hahmottamaan. Silti yritämme sitkeästi hallita todellisuutta lineaarisella ajattelulla, vaikka historiallinen kokemus puhuu sitä vastaan (Haapala 2004b).

Suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutos

Edellä on tarkasteltu rakennemuutosta käsitteenä ja ajatusmallina ja yritetty selittää miksi puhumme rakennemuutoksesta. Asian toinen puoli on se mitä yhteiskunnassa on ”oikeasti tapahtunut”. Seuraavissa alaluvuissa on tapausesimerkkejä suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksesta. Lähtökohtana on yhteiskunnan muutos eikä niinkään sen tulkinta. Tosin juuri niiden yhteys tekee asiasta mielenkiintoisen. Kaikissa tapauksissa sekoittuvat aikalaisymmärrys (toimijat), jälkiymmärrys (yhteiskunnallinen tilanne ja puhe) ja tutkijan ymmärrys (käsitteellinen analyysi).

Suomalaisella yhteiskunnalla on rakennehistoria ja rakenne on relevantti tutkimuksellinen käsite. Edellä on käynyt ilmi, että aikalaiset ovat yhä uudelleen ymmärtäneet muutoksen nimenomaan rakennemuutoksena. Kaikissa maissa muutosta ei ole kuvattu samalla tavalla. Samanlainen tapaus on Irlanti, jolle on yhteistä Suomen kanssa muutoksen nopeus. Juuri se tekee rakennemuutoksesta havainnollisen (ja vahvasti koetun) käsitteen. Kumpikin maa on myös ”periferiaa” mutta lähellä keskusta ja siitä riippuvainen. Kumpikin on kasvanut sadassa vuodessa ”rags to richies” ja itsenäistynyt, kummankin maan kollektiivista muistia painavat vieläkin maalaisköyhyys nälkävuosineen, autonomiataistelu, kansallisen yhtenäisyyden korostus, ja voimakas ajatus erillisyydestä ja erilaisuudesta (MacLaughlin 2001; Haapala 2004c).

Suomalaisen yhteiskunnan muutoksen nopeus ja myöhäisyys on helppo havaita jos sitä vertaa suuriin maihin kuten Englantiin, Saksaan tai Ranskaan. Suomi ei ole vieläkään yhtä kaupungistunut kuin Englanti 1800-luvulla ja siksi muutokseen kuvaamiseen tarvitaan toisenlaisia sanoja. Yhdysvallat muuttui 1800-puolivälistä alkaen samalla tempolla kuin Suomi mutta poikkeuksellisella tavalla, kun Euroopan ”liikaväestö” asutti maan.

Koska Suomen lähtötaso oli kaikilla mittareilla alhainen, muutoksen nopeus oli 1900-luvulla maailmanennätysluokkaa. Suomea voisi sanoa 1900-luvun nopeimmin modernisoituneeksi maaksi Euroopassa. Tämän osoittavat yksinkertaiset rakennemittarit. Talous kasvoi nopeimmin Euroopassa, samoin elintaso 1960-luvulta 1980-luvulle, ja maatalousyhteiskunta hävisi ennätysajassa. Myös demografiset muutokset olivat nopeita sekä 1900-luvun alussa että lopussa. Suomi oli kärjessä myös koulutustason nousussa, tuloerojen ja sukupuolierojen pienentymisessä ja sosiaalisen liikkuvuuden yleisyydessä. Nämä muutokset saavat erityisen merkityksen siksi, että ne ovat olleet niin pitkään myös keskeisiä yhteiskuntapoliittisia tavoitteita. Siksi rakennemuutos on ollut ”menestystarina”. Kuvaa täydentää sekin, että Suomessa mainitut muutokset olivat niin pitkään samansuuntaisia: kriiseistä huolimatta sata vuotta samaa urbanisoitumista, kasvua ja tasoittumista. Tämän pitkän trendin rinnalla viimeisen 10 vuoden päinvastaiset piirteet eivät vielä tunnu uskottavalta suunnanmuutokselta.

< kuvio 2>

Kuva suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta on hämmästyttävän koherentti, ja selkeyttä selittää juuri se, että muuttujat pysyvät samoina. Itse asiassa rakennemuutokset ovatkin olleet trendejä, kehityssuuntia, jotka kuvattu rakennemuutoksina. Perhekoko on pienentynyt, liikkuvuus on lisääntynyt, ihmiset ovat muuttaneet maalta kaupunkiin, kulutus on lisääntynyt jne. Tämän taustalla on ollut talouden rakennemuutos: tuotannon siirtyminen vähemmän tuottavilta aloilta (maatalous) paremmin tuottaville (teollisuus, tietoteollisuus) ja tämän seurauksena palveluiden ja julkisen talouden kasvu. Kasvu on rakennemuutoksen syy ja seuraus. Koko prosessin syynä pidetään tuottavuuden kasvua, joka on taas pitkälti osaamisen (koulutuksen) parantumista (Hjerppe & Hjerppe 1990, Vartia & Ylä-Anttila 1993). Lopputuloksena on ollut elintason nousu, elintapojen muuttuminen ja sosiaalisen rakenteen ja identiteettien (luokat) muutos. Heikki Waris lisäsi muuttujiin vielä instituutiot ja muut ovat osanneet lisätä siihen myös kulttuurin ja politiikan ”rakennemuutokset” (Waris 1968, Allardt 1976, Heiskanen 1992, Alasuutari & Ruuska 1998; Jokinen & Saaristo 2002; *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia,* 2005).

Elinkeinorakenne yhteiskunnan kuvana

1800-luvun alussa Suomen väestön elinkeinorakenne oli vielä pitkä lista, kun ihmisten elinkeino pyrittiin kirjaamaan mahdollisimman tarkasti. Se erotteli niin sotilaat, rokottajat, kalastajat kuin porolappalaisetkin. Sittemmin hallinnon ja tutkimuksen käyttöön vakiintui klassisen kansantaloustieteen jako tulolähteen mukaan ja suuriksi elinkeinoryhmiksi tulivat maa- ja metsätalous, teollisuus ja käsityö, hallinto, kauppa ja liikenne, muut palvelut, ja henkilökohtainen palvelus. Nyttemmin jako on typistetty muotoon alkutuotanto, jalostus, palvelut. Samalla elinkeinorakenne ymmärretään yhä enemmän vain taloudellisena suureena kun virallinen tilasto laske tuotannon arvoa, bkt-osuuksia ja työllisyyttä – eikä enää ihmisiä.

< kuvio 3 a ja b >

Kansantuoteosuuksilla kuvattu talouden rakennemuutos on ollut Suomessa nopea mutta myös melko lineaarinen. Alkutuotannon alamäki alkoi jo 1800-luvun puolivälissä ja palveluiden osuus on kasvanut koko ajan. Työllisyysosuudet seuraavat samaa linjaa hieman jäljessä. Näin laskettua ”talouden rakennemuutosta” selittää eri alojen väliset tuottavuuserot (Hjerppe 1986, 57). Dramaattisia taitteita ei löydy, eikä kuvio anna selvää vastausta siihen milloin Suomesta tuli teollisuus- tai palveluyhteiskunta, saati sitten tietoyhteiskunta.

1900-luvun Suomea on aina sanottu teollisuusyhteiskunnaksi, mutta milloinkaan teollisuus ei ollut suurin elinkeino tuotannon arvolla tai työllisyydellä mitattuna (työllisyysosuus oli korkeimmillaan 24% 1981, bkt-osuus vuonna 1960). Kun rakennustoiminta lasketaan teollisuuteen, jalostusen bkt-osuus oli suurin 1940-luvun lopussa, vaikka palvelut oli ohittanut sen jo 1930-luvulla. Syynä oli jälleenrakennus ja sotakorvaukset. Toki on selvää, että juuri teollisuuden kasvu muutti taloudellisia oloja ja koko yhteiskunnan organisaatiota eniten 1920-luvulta 1960-luvulle. Samoin se oli aivan ratkaiseva tekijä vielä 1990-luvullakin, vaikka tilastoja uudelleen lukemalla suurimmaksi elinkeinoksi (40 %) saatiinkin ”tietotyö” tai ”informaatioammatit” lukemalla joukkoon mm. lastentarhanopettajat (Vartia 1990, 77; Kortteinen 1990, 192, vrt 204-207). Palveluiden suuri ja kasvava osuus työllisyydestä ei johtanut yleistykseen että moderni yhteiskunta olisi nimenomaan palveluyhteiskunta, vaikka termiä on muutoin viljelty paljonkin. Palvelut nähdään edelleen elinkeinona, joka ”kuluttaa” muualla luotua arvoa, ja on lähinnä yhteiskunnan vaurauden merkki.

Elinkeinorakenne ja varsinkaan työllisten määrä ei sinällään riitä perusteeksi jaksotella yhteiskuntatyyppejä. Jopa käsite maatalousyhteiskunta on relevantti vain teollisen yhteiskunnan ”esiasteena” tai vastakohtana – ja syntynytkin tähän tarkoitukseen. 1800-luvun ihmiset eivät tienneet elävänsä agraariyhteiskunnassa.

< kuvio 4 >

Alunperin elinkeinorakenteella kuvattiin vain sitä mistä ihmiset saivat elantonsa. Virallisessa tilastossa elinkeinorakenne jakoi 1980-luvulle asti koko väestön perheen pääasiallisen huoltajan mukaan. Näin saatiin – tai ainakin uskottiin niin – selvä kuva siitä miten maatalousyhteiskunta hävisi teollisen yhteiskunnan tieltä, kun maatalousväestö väheni. Se väheni kuitenkin selvästi hitaammin kuin edellä kuvattaessa elinkeinojen bkt-osuuksia. Maataloudesta elävien määrä ei vähentynyt sotien välisenä aikana ja 1950-luvun asutustoiminta lykkäsi rajun pudotuksen 1960- ja 1970-luvuille. Näin luettuna elinkeinotilasto kertoo, että Suomi pysyi pitkään ainakin puoliagraarisena yhteiskuntana. Vuonna 1980 noin 40 prosenttia aikuisväestöstä oli vielä viljelijöiden lapsia ja 2000-luvun alussa perinteinen agraaripuolue taisteli vielä suurimman puolueen asemasta (Pöntinen & Alestalo 1983, Haapala 1993).

< kuvio 5 >

Kun elinkeinotilasto nykyään tarkoituksenmukaisuuden vuoksi laaditaan ammatissatoimivasta väestöstä, tai työllisistä, eikä ns. kokonaisväestön elinkeinoa enää pidetä mielenkiintoisena mitattavana, yksi oleellinen muutos on jäänyt pimentoon. Aikuiset, jotka eivät ole työssä, eivät ole ammatissatoimivia, mutta he ovat silti suuri joukko itsenäisiä kansalaisia, joilla on toimeentulo. Heidän pääasiallinen ”elinkeinonsa” on tulonsiirrot (eläkkeet, tuet, avustukset). Tätä ryhmää on kasvattanut eliniän pidentyminen mutta ennen kaikkea hyvinvointivaltio, jolla on varaa kantaa yhä suurempaa ”tuottamatonta” (H.Waris) väestöä.

Vuonna 1948 laskettiin että yli 65-vuotiaiden väestöosuus vuonna 2000 olisi 11,4 prosenttia (Waris 1952, 34-36). Todellinen osuus oli 15,1 prosenttia. Suurempi yllätys on se, että 2000-luvun alussa työllisiä on vain 44 % koko väestöstä. Itsenäiset ammatittomat ovat nyt suurempi kuin mikään perinteinen elinkeinoryhmä, perheineen jopa 40 prosenttia kokonaisväestöstä. Joukko on toki koostumukseltaan kovin heterogeeninen ja epäselvä, koska pitää sisällään suuren joukon ihmisiä, joiden elinkeino tai sosioekonominen asema on tuntematon. Mutta jos lasketaam yhteen yli 20-vuotiaiden eläkeläisten, opiskelijoiden ja työttömien määrä ja suhteutetaan se työllisten määrään, tällöinkin ”ammatittomien” osuus on lähes 40 % (STV 2004, taulut 54 ja 367). Millä nimellä tätä yhteiskunnan taitetta pitäisi kutsua? Enää ei löydy niin rohkeata taloustieteilijää, joka puhuisi ”liikaväestöstä”, vaikka juuri siitä on kysymys, jos seurataan sadan vuoden takaista puhetta. Tuskin olisi myöskään hyvä idea kääntää welfare state avustusvaltioksi, vaikka juuri siitä on kysymys, jos seurataan 50 vuoden takaista puhetta.

Teollisen yhteiskunnan loppu?

Elinkeinorakenteen muutosta on käytetty paljon kuvaamaan teollisen yhteiskunnan häviötä. Yleistys on sikäli harhaanjohtava, että maatalous on edelleen maailman suurin elinkeino; tulevaisuuden osalta luotetaan nimenomaan teollisuuden kasvuun, jota informaatioteknologia vauhdittaa eikä hävitä. Toisaalta kuva voi olla kansallisella tasolla ja varsinkin paikallisesti toisenlainen. Yhdysvaltain, Englannin ja Saksan perinteiset 1800-luvulla syntyneet, teollisuusalueet ovat taantuneet ja jopa hävinneet. Samalla ovat hävinneet teollisuuden ympärille rakentuneet yhteisöt ja niiden entinen elämäntapa. Tätä on perusteltua kutsua deindustrialisaatioksi. Se on vastakohta teollisten yhteisöjen synnylle ja deindustrialisaation historia on sama kuin teollistumisen historia. Ilmiö on yhteisöjen kannalta analoginen maalaiskylien synnylle ja häviölle (Haapala 2003).

Asia on toisenluontoinen, jos teollinen yhteiskunta ymmärretään yhteiskuntatyypiksi, jota dominoi palkkatyö, teknologinen modernisaatio eli itse asiassa kaikki se mikä on samaistettu 1900-luvun moderniin yhteiskuntaan tai ns. teollisuusmaihin. Riippumatta siitä mitä teollisella yhteiskunnalla tarkoitetaan, sen ”häviö” on ollut Suomessa hitaampi ja rauhallisempi kuin vanhoissa teollisuusmaissa. Idänkauppa antoi savupiipputeollisuudelle 20 vuoden jatkoajan, hyvinvointivaltio huolehti työpaikkansa menettäneistä 1980-luvulla ja suomalainen ”uusi talous” perustui 1990-luvulla ja edelleen ns. teolliseen osaamiseen (Koski & Rouvinen & Ylä-Anttila 2002). Teollisuustuotanto kolminkertaistui Suomessa reaalisesti v. 1970-2000, kasvoi 1990-luvulla 50 proseenttia ja kasvaa edelleen.

< kuvio 6 >

Teollisuuden työvoiman tuleva lasku on jatkuvasti yliarvioitu. Työvoiman määrä on toki alentunut mutta se oli vielä vuonna 2000 suurempi kuin esimerkiksi vuonna 1960. Vaikka jalostuksen bkt-osuus laski vuoden 1974 huipusta 40 %:sta 30 prosenttiin vuonna 2003, Suomessa ei ole luontevaa puhua teollisen yhteiskunnan häviöstä. Tuottavuuden ja tuotannon kasvu teollisuudessa on edelleen selitys myös palveluiden ja julkisen sektorin kasvulle. Teollinen yhteiskunta ei ole menettänyt legitiimisyyttään edes mielikuvana nykyyhteiskunnasta, johon kuuluvat palkkatyö, omistajat, markkinat ja kilpailu kuten ennenkin – nyt tehostettuna. Toinen asia on, että kovin monet asiat on alettu epätarkasti nimetä ”jälkiteollisiksi” ilmiöiksi. Hävinneet ovat ”vanhat hyvät ajat” eli työn raskaus, tehdaskulttuuri, paternalismi ja teollinen nationalismi, joka globalisaation uhan edessä tuntuu nyt menetetyltä turvalliselta ajalta (Kasvio & Nieminen 1999, vrt. Siltala 2004; *Osaava, avautuva ja uudistuva Suom*i 2004).

Globalisaatio näyttää perustuvan oleellisilta osiltaan teolliseen kilpailuun eikä mihinkään talouden kehityksen uuteen logiikkaan, vaikka sellaisia on kyllä löydetty. Työn ja työvoiman liikkuminen muuttavat teollisia yhteisöjä ja yhteiskuntien rakennetta, mutta tarkoittaako se teollisen yhteiskunnan loppua? Uskottavaa uutta nimeä vallitsevalle uudelle rakenteelliselle tilanteelle ei näytä löytyvän, jos ja kun se ei ole tietoyhteiskunta (”information or knowledge society”) edes Manuel Castellsin mielestä (Kasvio 2005; Castells 2004, 2). Hän tarjoaa tilalle käsitettä verkostoyhteiskunta ja ehdottaa että aikamme suuri yhteiskunnallinen taite onkin vallanjaon muutos: verkostot haastavat hierarkisen vallankäytön. Tämä on historiallisesti yhtä ongelmallinen taite kuin puhe tiedon muuttuneesta roolista yhteiskunnassa. Ainakaan verkostoyhteiskunta ei asetu loogisesti samalle jatkumolle kuin agraariyhteiskunta ja teollinen yhteiskunta.

Luokkayhteiskunnan loppu?

Luokkarakennetta on 200 vuotta pidetty suomalaisen yhteiskunnan oleellisena peruspiirteenä, ensin säätyrajana, sitten selvemmin omistukseen ja elinkeinoasemaan perustuvana jakona. Kuviossa x on perinteinen luokkajako, joka seuraa pitkälle elinkeinorakennetta. Jakaumaan ei paljoa vaikuta mitä luokkateoreettista jäsennystä käytetään tai mitä mieltä ollaan luokkajaon poliittisesta ulottuvuudesta ja selitysvoimasta. *Sadan vuoden suuri muutos on ollut maalaisköyhälistön häviäminen, talonpojiston supistuminen hallitsevasta luokasta marginaaliseksi ja palkkatyön, varsinkin toimihenkilöluokan kasvu, jota voi nimittää keskiluokan kasvuksi.*

Seuraukset ovat selittämättäkin selvät: teollisen palkkatyöyhteiskunnan synty oli 1900-luvun alkupuolen suuri muutos, ja keskiluokan kasvu jälkipuolen suuri muutos. Omistava luokka supistui maatalouden pienentyessä. Yläluokkka ja porvaristo (yrittäjät) ovat olleet Suomessa määrällisesti pieniä ja poliittisesti suhteellisen heikkoja. Keskiluokan kasvu on ollut toimihenkilöiden ja erityisesti julkisen sektorin toimihenkilöluokan kasvua. Alemmat toimihenkilöt taas ovat samaistuneet (ja samaistettu) pitkälle työväestöön.

< kuvio 7 >

Kuvattu luokkarakenne selittää myös poliittisen organisoitumisen ja vallanjaon, joka sekin jatkui hämmästyttävän samanlaisena koko 1900-luvun. Sosialistit saivat ensimmäisistä vaaleista alkaen ”omistamattomien” äänet sekä maalla että kaupungissa, maaseudulla jopa suuremman ääniosuuden kuin kaupungeissa. Maaseudun tilattomien tuki teki SDP:sta ja myöhemmin koko vasemmistosta paljon ”kaupunkilaistyöväenluokkaa” laajemman puolueen. Lähes yhtä aukottomasti maalaisliitto keräsi pienviljelijöiden äänet ja suomalainen puolue keskiluokan äänet. Pysyvyyttä 1900-luvun lopulle ei selitä vain taloudellinen luokka-asema vaan myös poliittinen perintö. Se ei ole yllätys vaan luonteva piirre maassa, jossa luokkien ”sekoittuminen” on tapahtunut nopeasti, pääosin yhden sukupolven aikana.

Kuvattu luokkajako ja sen pysyvyys selittävät, että ”työläisten ja talonpoikien liitto” on ollut ainoa poliittinen koalitio, joka on voinut saada kansalaisilta vankan tuen. Suomen poliittisen historian suurin käänne oli vuoden 1918 jälkeinen kompromissi, josta kasvoi ns. konsensuspolitiikka. Kansallinen luokkasopu selittää vuosisadan poliittisia asetelmia enemmän kuin paljon korostettu ulkoinen uhka, jota ns.

poliittinen historia on perinteisesti korostanut (*Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia 2005*)

Silti Suomesta ei ole puuttunut luokkaristiriitoja. Vuoden 1918 kriisiä ja sisällissotaa on selitetty (oikein ja väärin) yhteiskunnan rakennemuutoksella. Alueellinen ja sosiaalinen erilaistuminen selittävät miksi toiset alueet Suomessa olivat ”punaisia” ja toiset ”valkoisia” (Rasila 1968). Punaiset alueet olivat taloudellisesti edistynempiä ja sosiaalisesti eriytyneempiä. Sinne oli syntynyt palkkatyöväen ryhmiä ja yhteisöjä sekä maalla että kaupungissa. Muuta rakennemuutos ei selitäkään. Poliittinen aktiivisuus ja varsinkin poliittinen väkivalta edellyttävät muita ratkaisevia tekijöitä kuin tietynlaisen sosiaalisen rakenteen, kuten Rasilakin aikanaan korosti (Rasila 1968; Haapala 1995; vrt. Arosalo 1994 ja Haapala 1995b).

Aikalaisetkin havaitsivat ja pelkäsivät 1900-luvun alussa, että sosiaalinen eriytyminen hajottaa kansaa ja uhkaa yhteiskuntarauhaa, mutta tähän ei tarvittu teollista kapitalismia. Myös 1800-luvun alussa, kun maassa ei vielä ollut teollisuutta, Suomessa pelättiin kansan kahtiajakoa. Tuolloin ongelmana nähtiin liikaväestökysymys eli tilattoman väen kasvu. Itse Thomas Malthus ennusti suomalaisille surkeata loppua. ”Tilattomien tulva” (Snellman) oli paljon puhuttu asia koko vuosisadan ja vielä 1900-luvun alussa, jolloin perustettiin valtiollinen *Tilattoman väestön alakomitea* ongelmaa ratkaisemaan. Se julkaisi vuosina 1908-1918 sarjan tutkimuksia lähinnä maalaisväestön taloudellisesta rakenteesta vuonna 1901. Sittemmin tilattoman väen kysymys jatkoi elämäänsä kirjallisuudessa vakioselityksenä 1900-luvun alun sosiaalisille ongelmille, poliittiselle levottomuudelle ja sisällissodalle, eikä vähiten Väinö Linnan ansiosta (Haatanen 1968; Haapala 2001.) Varsinaisessa vuoden 1918 historiankirjoituksessa, missä on keskitytty poliittisiin tapahtumiin ja organisoitumiseen, tilattomia ei juurikaan ole nähty sodan selityksenä eikä heidän rooliaan ole analysoitu kunnolla kuin yhdessä tutkimuksessa (Alapuro 1994b**).**

Yhteinen ymmärrys tilattoman väen kasvusta yhteiskunnan keskeisenä rakenneongelmana oli sata vuotta niin vahva, että asiaa ei huomattu tarkemmin tutkia. Tilattomien määrä ja osuus lisääntyivät 1870-luvulle asti. Tuolloin myös maaseudun väkiluku kasvoi elintarviketuotantoa nopeammin. Sitten tilanne muuttui: itsenäisten tilojen määrä ja osuus alkoivat kasvaa, 1890-luvulta alkaen nopeasti, ja tilattomat siirtyivät maataloudesta muihin elinkeinoihin: metsä-ja uittotöihin, sahoille, kotimaan kaupunkeihin ja Amerikkaan. Vuosina 1880-1914 noin 500 000 ihmistä muutti pois maaseudulta. Samaan aikaan palkat nousivat sekä maalla että kaupungeissa ensi kertaa selvästi.

Olisikin luontevampaa puhua markkinatalouden aikaansaamasta tilattomien vapautumisesta ja elinmahdollisuuksien parantumisesta kuin tilattomien ahdingosta (Haapala 1983 ja 1994; Heikkinen 1997). Omistamattomuus ja tilattomuus olivat ongelmia, jos yhteisö piti nor-

mina ja tavoitteena maanomistusta, mutta ilmiö ei ollut lainkaan uusi ja 1900-luvun alussa kyse ei ollut kärjistyvästä taloudellisesta ongelmasta. Monen torpparin sopimus oli turvaton, mutta vuokraviljely sinänsä oli rationaalinen – ja muualla yleinen – tapa organisoida maataloustuotantoa (Peltonen 2004).

Luokkarakenteen eniten keskusteltu kysymys on jo 50 vuotta ollut keskiluokkaistuminen. Poliittisessa puheessa sillä on tarkoitettu myös työväenluokan ja luokkarajojen häviämistä eli yhteiskunnan tasa-arvoistumista verrattuna vanhaan ”luokkayhteiskuntaan”. Sosiaalisen rakenteen tutkimus on osoittanut yksiselitteisesti – ja varsinkin Suomessa – luokkarajojen madaltuneen merkittävästi 1960-luvulta alkaen. Sen kertovat tuloerot, sosiaalinen liikkuvuus, koulutus, terveys, elämäntapa ja identiteetti. Tämä yleinen ”keskiluokkaistuminen” on pitkän aikavälin muutoksena merkittävä asia, eikä sitä kumoa se että yhteiskunta tuottaa aina uusia hierarkioita, erotteluja ja niitä ylläpitäviä merkityksiä (Alestalo 1999; Haapala 1993; Karisto & al 1998; Jokinen & Saaristo 2002).

1990-luvun laman jälkeinen sosiaalinen ”uusjako” ja syrjäytyminen ovat todellisia ongelmia nyky-yhteiskunnassa mutta pieniä pitkän ajan rakenneongelmia – ellei niistä tehdä sellaisia (Blom & Melin 1999; Piirainen & Saari 2002). Työttömyys voi sellainen olla. Olihan Suomessa 1990-luvulla laman aikana yhtä paljon työttömiä kuin tilattomia vuosisadan alussa – ja tilattomat olivat sentään työssä 300 päivää vuodessa. Vertailun järkevyys on siinä, että sekä tilattomien että työttömien katsottiin ja pelättiin jäävän vaille sellaisia sidoksia, jotka pitävät heitä kiinni yhteiskunnassa. Sosiaalisen siteen vaaliminen oli sata vuotta sitten yhteisyyttä korostavan kansallisvaltion ja nyt yhteisyyttä korostavan hyvinvointivaltion tehtävä.

Tulonjaon muuttumisessa 1990-luvulla on nähty uuden luokkajaon siemenet. Vanha teesi, että rikkaat rikastuvat ja köyhät köyhtyvät, on saanut jälleen käyttöä. Varsinkin pääomatulojen osuuden kasvua kansantulosta on pidetty huolestuttavana ja hyvinvointivaltion periaatteen vastaisena. Onkin totta, että ensimmäisen kerran Suomessa 1990-luvulla toteutettiin verouudistus, jonka tiedettiin kasvattavan tuloeroja. Perusteluna oli talouden kasvun edistäminen, joka koituu myös pienituloisten eduksi. Tulos oli ristiriitainen. Vuosina 1995-2003 pääomatulot ja rikkaimman kymmeneksen tulot kasvoivat oleellisesti, mutta myös: tulojen suuri kasvu (osinko- ja optiotulot) keskittyi pieneen väestönosaan eli rikkaimpaan prosenttiin ja promilleen. Tällä on suhteellisen pieni merkitys väestön ”luokkarakenteessa”, kun mitataan suurien ryhmien elämisen mahdollisuuksia esimerkiksi kotitalouksien käytettävissä olevilla tuloilla ja siinä miten verotus ja tulonsiirrot kuitenkin tukevat keskiluokkaistumista (Törmälehto 2005; Reijo 2005; SVT 2004: Tulot ja varallisuus).

Rajumpi luokkarakenteen muutos kuin keskiluokkaistuminen tai joidenkin ryhmien marginalistoituminen on ollut ns. itsenäisen ammatittoman väestön lisääntyminen. Vaikka joukko on heterogeeninen, se voitaisiin ainakin teoriassa laskea omaksi luokakseen, jonka keskeinen toimeentulon lähde on hyvinvointivaltion tulonsiirrot. Näiden ihmisten asema riippuu hyvinvointivaltion rahoituksesta eli poliittisesta päätöksenteosta. Tästä on veikkailtu uuden luokkajaon syntyä, varsinkin kun eläkeläisten pelätään ajavan jatkossa itsekkäästi omia etujaan. Heikki Waris kysyi jo 1948: ”Tuleeko vanhemman ikäpolven suhteellinen lisääntyminen johtamaan Suomessakin sosiaaliseen konservatiivisuuteen…”. Samaa pelätään nyt, varsinkin kun äänestäjien keski-ikä näyttää nousevan nopeasti (Waris 1952, 37; Vartia 2005). Samankaltaista ongelmaa on viritelty keskustelussa hyvinvointivaltion kustannuksista ja verotuksesta: kuinka kauan hyvätuloiset suostuvat maksamaan yhteisiä menoja. Pinnan alla ei ole kyse vain itsekkyydestä ja populismista, vaan nykyisen yhteiskuntamallin rakenteesta. Kaikki kansalaiset ovat niin riippuvaisia julkisista tulonsiirroista ja niiden kokoamisesta, että hyvinvointivaltion taloutta voisi sanoa nykyyhteiskunnan akilleen kantapääksi. Kun julkinen talous on puolet kansantuotteesta, talous on todellakin poliittisen päätöksenteon ja ”luokkataistelun” kohde aivan eri tavalla kuin sata vuotta sitten, jolloin syntyvä työväenliike haki valtiosta turvaa pääomaa vastaan.

Luokkarakenteen perustana on sata vuotta nähty jako omistaviin ja palkkatyöväkeen. Työelämän suuri rakennemuutos 1900-luvulla olikin palkkatyön yleistyminen, mutta myös työn luonteen muuttuminen, työajan lyhentyminen, työhierarkioiden lieventyminen ja työterveyden kohentuminen. Työsuhteen turvallisuus oli syntyvän työväenliikkeen suuri huoli. Pysyvässä tai vakinaisessa työsuhteessa olivat tuolloin vain maanomistajat, joille tila antoi toimeentulon, sekä virkamiehet. Yli 80 % väestöstä oli todellisuudessa ns. pätkätöissä, jotka jatkuivat niin kauan kuin työpanosta tarvittiin, lain mukaan sentään kaksi viikkoa. Myös teollisuuden ”pitkät ja pysyvät” työsuhteet ja varma palkka olivat harvojen onni. Työsuhteet olivat pääsääntöisesti lyhyitä ja palkka vaihteli kuukausittain ja vuosittain.

Pysyvältä työsuhteet alkoivat näyttää 1970-luvulla, kun jatkuva taloudellinen kasvu oli tehnyt (yhdelle sukupolvelle) mahdolliseksi samassa työssä pysymisen ja kun julkisen sektorin virat näyttivät lisääntyvän ikuisesti. Tällöin oli helppo kehittää työsuhdeturvaa, jonka yhteiskunta takasi. Vuonna 2004 pysyvässä, ns. typpillisessä työsuhteessa, oli 80 % työntekijöistä (Haapala 1994; STV 2004, vrt. Siltala 2004).

Väestön loppu?

Väestörakenne muuttui sadassa vuodessa dramaattisesti, niin paljon että se on vaikuttanut aivan oleellisesti siihen, miten ihmiset elävät ja yhteiskunta toimii. Demografiset tekijät on vain usein tapana jättää huomiotta yhteiskunnan rakennemuutoksessa. Ne havaitaan erityiskysymyksinä, jonkin ajankohtaisen tai tulevan ongelman syynä: muuttoliikkeenä, perhekokona, eläkepommina jne. Tai ne kuvaavat yhteiskunnallisesta edistystä, kuten lapsikuolleisuuden ja terveyserojen pienentyminen, eliniän nousu jne. Demografiset viiveet ovat erinomainen esimerkki rakennemuutoksista, jotka olisi periaatteessa helppo ennakoida, mutta joista seuraa nimenomaan ”odottamattomia” muutoksia.

1800-luvun nopea väestönkasvu Euroopassa – ja saman toistuminen 1900-luvulla muissa maanosissa – ovat maailman väestöhistoriassa poikkeuksellinen vaihe. Suomessa ns. demografinen transitio (alentuva kuolleisuus, syntyvyys ja kasvu) alkoi 1900-luvun alussa nopeasti kaupungeissa, mutta hitaasti maaseudulla, missä korkea hedelmällisyys jatkui sotien välisen ajan ja uudelleen 1950-luvulla. Tämän seurauksena Suomessa jatkui aina 1970-luvulle asti agraariyhteiskunnille tyypillinen uusiutumismalli. Maaseudulla syntyi jatkuvasti ”liikaväestöä”, joka muutti aikuistuessaan kaupunkeihin. Suurimmat muuttosyklit olivat 1890-luku ja 1960-luku, johon kumpaankin liittyi poikkeuksellinen siirtolaisuusaalto.

Ilmiön havaitsi jo 1900-luvun alussa O.K. Kilpi pohtiessaan liikaväestökysymystä ja siirtolaisuutta. Kilpi totesi myös miten väestön primäärinen ”epäitsenäistymisprosessi” tapahtui Suomessa maaseudulla. (Kilpi 1915, 59, Kilpi 1917). Tämä oli tärkeä havainto, sillä se tarkoitti myös että yhteiskunnan luokkajaon pohjana ei ollut oleellisessa määrin itsenäisen väestön proletaaristuminen maalla eikä kaupungissa, vaan tilattoman väen luonnollinen lisääntyminen maaseudulla, mistä kasvu edelleen siirtyi muuttoliikkeenä suoraan kaupunkien työväestöön. Tämä maalaistausta selittää monta asiaa työväestön historiassa, mm. sen että Suomen teollistumisvaiheessa sosiaalinen nousu oli yleisempää kuin sosiaalinen lasku (Haapala 1987).

Suomalaisen yhteiskunnan poikkeuksellinen rakennepiirre on, että Kilven kuvaama kehitys jatkui edelleen 1900-luvulla. Vaikka toisen polven kaupunkilaisväestökin kasvoi, noin puolet uudesta työvoimasta rekrytoitui edelleen maaseudulta 1970-luvulle asti. Nyt joukossa oli paljon myös maanomistajien lapsia, mutta tosiasiassa siirtyminen pienviljelijästä teollisuustyöntekijäksi merkitsi 1960-luvulla sosiaalista nousua. Vuosisadan lopussa enemmistö aikuisista kaupunkilaisista oli edelleen syntynyt maaseudulla, mikä jälleen selittää monta asiaa, mm. vahvan uskon modernisaation siunauksellisuuteen sekä maaseudun ja kaupungin lievän vastakkainasettelun (Alestalo & Pöntinen 1983; Haapala 2004).

Heikki Waris ennusti vuonna 1948: ”Ikärakenteensa kannalta Suomen kansa on elänyt ja elää miehuuden voiman päiviään aina 1960-luvulle asti” (Waris 1952, 36-37). Näkemättä vielä suurten ikäluokkien todellista suuruutta hän viittasi aivan oikein siihen, että suuria ikäluokkia oli ollut ennenkin. Nimittäin 1900-luvun alun suuri syntyvyys ja aleneva kuolleisuus saivat aikaan, että 1920-luvun lopussa nuoria aikuisia (15-25 v.) oli kaksi kertaa enemään kuin 30 vuotta aikaisemmin (Haapala 2003, liite). Waris näki asian myönteiseinä: ”Tämä väestön ikärakenne on yhtenä tekijänä luonut edellytykset itsenäisyyden ajan tuotantoelämän uskomattoman nopealle laajenemiselle sekä myös sille puolutuslaitoksen elävälle voimalle, joka on herättänyt laajalti ulkopuolisten huomiota”.

”Kansakunnan miehuusvuodet” jatkuivat sotien jälkeen ja suuret ikäluokat muokkasivat koko yhteiskunnan ja sen laitosten rakennetta pelkällä olemassaololollaan. Sosiaalitoimi ja koululaitos kasvoivat eli kehittyivät samassa tahdissa kuin suuret ikäluokat. Aikalaiset pitivät tärkeänä edelleen sitä synnyttämällä aikaansaatua työvoiman lisäystä ja taloudellista kantokykyä, joka antoi resurssit sosiaaliturvan kehittämiselle. Se, että nuorison määrä oli 1900-luvulla suurimmillaan nuorisomellakoiden vuosina 1930-luvun alussa ja 1960-luvun lopussa, vihjaa myös moninaisempiin sosiaalisiin vaikutuksiin, joita demografisilla tekijöillä oli.

Sosiaalipoliitkot osasivat jo sata vuotta sitten laskea yhteiskunnan ”kuolleen painon” (Kilpi) eli elätettävien suhteen elättäjiin. Lapsikuolleisuuden alentaminen oli tärkeätä siksikin, että eliniän nousu uhkasi kasvattaa vanhojen ikäluokkien väestöosuutta. Murhe oli kuitenkin ennenaikainen, sillä väestön huoltosuhde parani koko 1900-luvun. Vuonna 1900 lasten ja vanhusten suhde työikäiseen väestöön oli (15-64) oli 0,67 ja vuonna 2000 se oli 0,49. Toisin sanoen sata vuotta sitten koko väestöstä oli työikäisiä 60 prosenttia, nyt 67 prosenttia. Tässä suhteessa rakenteellinen ongelma on vielä edessä, mutta 1990-luvun lama osoitti, että ikärakenne ei ratkaise kaikkea. Kun työllisyyys romahti, taloudellinen huoltosuhde (elatussuhde) heikkeni hetkessä: vuonna 1994 jokaista työllistä kohden oli 1,5 henkeä työvoiman ulkopuolella.

Vuonna 2004 koko väestöstä oli työssä 45 prosenttia. Sata vuotta sitten osuus oli korkeampi, yli 50 prosenttia. Silti olot ovat kovasti parantuneet. Tämä johtaa ajatukseen, että ratkaisevaa ei olekaan työikäisten tai työssäkäyvien osuus, vaan työn tuottavuus ja tulojen jakautumuminen. Sata vuotta sitten, kun kansantulo oli kymmenesosa nykyisestä, noin kymmenesosa ihmisistä eli nykyajan mittapuun mukaan hyvin.

Nyky-Suomen väestöllinen kauhuskenario on väestön vanheminen ja sen ikävät taloudelliset ja sosiaaliset seuraamukset. Demografiselta kannalta katastrofia ei ole tulossa: huonoinkin ennuste lupaa

saman huoltosuhteen kuin Suomessa oli satoja vuosia 1800-luvun loppuun asti. Ongelmana ei tuolloinkaan ollut väestön rakenne, vaan köyhyys; pienemmällä lapsiluvulla ei olisi oltu rikkaampia vaan köyhempiä. Kun lapsetkaan eivät Suomesta lopu edes ennusteissa, edessä on pikemminkin tulonjaon ja politiikan kriisi kuin demografinen katasrofi. On loogista ja järkevää, mutta historian valossa myös naiivia, että nyt valmistaudutaan väestön ikääntymiseen ja tulevaan työvoimapulaan ikäänkuin maailma olisi 30 vuoden kuluttua nykyisten suunnitelmien mukainen. Eläkerahastojen tuotto ja tuleva ostovoima perustuvat hyvään uskoon (Hjerppe & Hjerppe 1992, 93).

Väestön ikärakenne ja muutkin demografiset kuvaajat ovat sikäli helposti analysoitavia rakennemuutoksia että niiden vaikutukset, demografisten muuttujien riippuvuus, voidaan laskea ja ennakoida. Tosin niinkin yksinkertainen asia kuin väkiluvun ennustaminen on Suomessa pääsääntöisesti epäonnistunut. Ongelma on väestörakenteessakin se, että ihmiset muuttavat käyttäytymistään, kun heidän tulevaisuuskuvansa muuttuu tai ulkoiset tekijät muuttuvat. Syntyvyys ja muuttoliike voivat saada aikaan hyvin nopeita väestörakenteen muutoksia. Väestön ikuinen kasvukaan ei ole mahdollista. Taudit yllättävät yhteiskunnan, joka uskoo säätelevänsä myös mikrobien elämää (Haapala 2004b).

Demografisten muutosten sosiaalisten vaikutusten tutkiminen on näennäisen helppoa mutta kuitenkin vaikeata. Otettakoon esimerkiksi eliniän piteneminen. Se on vaikuttanut ratkaisevasti ihmisten maailmankuvaan ja käyttäytymiseen mm. siten, että vasta 1900-luvulla tuli mahdolliseksi ja reaaliseksi suunnitella omaa elämää, rakentaa uraa, ottaa asuntolainaa, odottaa eläkettä ja pohtia rakennemuutoksia. 1800-luvulla ei ollut asuntolainoja eikä henkivakuutuksia, koska suuren riskin vuoksi nämä ”tuotteet” olivat liian kalliita. Niiden tilalla oli sukulaisapu jatkuvine vippeineen, mitä nyt voisi kutsua kehittyneeksi sosiaaliseksi verkoksi. 1800-luvulla kukaan ei osannut ennustaa, että lapsiluku tulee laskemaan kun ihmiset elävät pidempään terveenä. Tuolloin nimittäin avioliitto kesti keskimäärin vain 13 vuotta. Aikuisen ”ennenaikainen” kuolema oli 1800-luvulla niin yleistä, että esimerkiksi elinikä selitti enemmän sosiaalista asemaa kuin toisinpäin, so. sosiaalinen nousu kasaantui niille jotka pysyivät pitkään hengissä. Tulos on tilastollinen leikki, mutta se on mielenkiintoisella tavalla vastakkainen sen luontevan oletuksen kanssa, että korkea sosiaalinen asema merkitsi pidempää elinikää.[1]

Tänä päivänä, sadan vuoden sosiaalisen edistyksen ja tasa-arvopolitiikan jälkeen, on taas niin, että sosiaalinen asema ennustaa hyvin elinikää. Tätä ei pidä tulkita yhteiskuntamme epäonnistumisek-

[1] Luvut on laskettu otoksesta, jota on selostettu Haapala 1986, 346-348.

si, vaan kyse on siitä, että yhteiskuntakoneisto on saanut hieman yliotetta luonnosta. Tämä oli 1800-luvun viisaiden miesten suuri utopia. Suomen tunnetuin satusetä, historian professori Zacharias Topelius, laittoi Maamme kirjassa koululaisen sanomaan: ”Tahdon olla luonnon herra, en sen kuokkavieras” (Topelius 1985, 563). Demokraattinen suunnitteluyhteiskunta, jota nyt kutsutaan hyvinvointivaltioksi, on lunastunut lupauksia enemmän kuin Topelius – tai vaikkapa Karl Marx ja Forssan ohjelman kirjoittajat osasivat toivoa (vrt. Rahkonen 1996).

Loppu hyvin, kaikki hyvin?

Vuosituhannen vaihteessa julkaistiin suuri määrä kirjallisuutta, jossa tehtiin tiliä 1900-luvun saavutuksista. Jos kansainvälistä keskustelua hallitsivat menneen vuosisadan ennätykselliset onnettomuudet, maailmansodat, kansanmurhat, ympäristöongelmat ja väestöräjähdys, Suomessa nähtiin vuosisadan menestystarina. Tilastokeskuksen julkaisu *Suomen vuosisata* (1999) alkoi sanoilla: ”Suomen 1900-luvun menestystarina herättää kiinnostusta. Vielä vuosisadan alussa Suomi oli ilmiselvästi köyhä kehitysmaa Euroopan reuna-alueilla”. Mainittu teos kuvasi kiistämättömin tilastoin miten köyhästä maatalousmaasta oli tullut esimerkki sekä taloudellisesta, sosiaalisesta että henkisestä kasvusta. Tilastokeskuksen toisen julkaisun *Tuleva tuhat* (1999) johdantoartikkelissa filosofi Ilkka Niiniluoto kirjoitti: ”Kun pitkäaikaiset trendit ovat murtuneet, Suomen ja sen toimintaympäristön tulevaisuuden ennustaminen on tällä hetkellä jokseenkin mahdotonta” (s. 22). Kirjan 30 artikkelissa kerrattiin 1900-luvun rakennemuutoksia ja korostettiin maailman muuttuneen, mutta nähtiin tulevaisuus kuitenkin ilmiselvänä jatkumona. 1900-luvun menestystarina jatkuu, jos osaamme tehdä oikeita valintoja ja toimia oikein. Päätelmä on toki lattea, mutta se on oikea siinä mielessä, että myös tulevat rakenteet ovat ihmisten tekemiä, eivätkä vain menneiden rakenteiden jatkumoita. 1900-luvun rakennemuutos on sananmukaisesti ohi, 2000-luvun rakennemuutosta ollaan tekemässä.

Kirjallisuus

Ahmavaara, Yrjö (1970). *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia ja metodologisen positivismin kritiikki.* Helsinki: Tammi.

Ahmavaara, Yrjö (1976). *Yhteiskuntakybernetiikka*. Helsinki: Weilin + Göös.

Alapuro, Risto & Matti Alestalo (1973). Konkreettinen sosiaalitutkimus. Teoksessa *Suomalaisen sosiologian juure*t. Helsinki: WSOY, 84-147.

Alapuro, Risto (1994), Erik Allardt ja suomalaisen sosiologian suuri linja. Teoksessa Ahtiainen, Pekka & Teuvo Räty & John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.): *Historia, sosiologia ja Suomi.* Helsinki: Hanki ja jää, 169-186.

Alapuro, Risto (1994b), *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. Helsinki: Hanki ja jää.

Alasuutari, Pertti (1996). *Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994.* Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti & Petri Ruuska (toim.) (1998). *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti.* Tampere. Vastapaino.

Alestalo, Matti & Hannu Uusitalo (1986) Finland. Teoksessa Peter Flora (ed.): *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II.* Berlin: DeGruyter, 198-292.

Alestalo, Matti (1990). Luokkarakenteen muutokset. Teoksessa *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 209-226.

Alestalo, Matti (1999). Yhteiskunnan rakennemuutos ja hyvinvointivaltio. Teoksessa *Tulevat tuhat*. Jyväskylä 1999. Tilastokeskus.

Allardt, Erik (1976). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.

Allardt, Erik (1985). *Samhället Finland: Omvandlingar och traditioner.* Helsingfors: Schildt.

Allardt, Erik (1994). Vertaileva politiikan tutkimus intellektuaalisen omaelämäkerran keskeisenä osana. Teoksessa Ahtiainen, Pekka & Teuvo Räty & John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.): *Historia, sosiologia ja Suomi.* Helsinki: Hanki ja jää, 149-168.

Arosalo, Sirkka (1994). *Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä. Punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918*. Acta universitatis tamperensis ser A vol. 428. Tampere: Tampereen yliopisto.

Berlin, Isiah (2001). *Vapaus, ihmisyys ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Blom, Raimo & Melin Harri (1999). *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Gaudeamus.

Blom, Raimo & Harri Melin & Pasi Pyöriä (2001). *Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa.* Helsinki: Gaudeamus.

Castells, Manuel & Pekka Himanen (2001). *Suomen tietoyhteiskuntamalli.* Helsinki: WSOY.

Castells, Manuel (2004). *Universities and Cities in a World of Global Networks*. Sir Robert Birley Lecture 2004. http://www.city.ac.uk/social/birley2004.html.

Demokratian rajat ja rakenteet. Tutkimus suomalaisesta hallitsemistavasta ja sen taloudellisesta perustasta (1977). Kirjoittaneet Jukka Gronow, Pertti Klemola ja Juha Partanen. Helsinki: WSOY.

Eskola, Antti *(1962).* Maalaiset ja kaupunkilaiset. Teoksessa *Muuttuva maaseutu*. Helsinki: Kirjayhtymä, 91-101.

Eskola, Antti (1982). *Vuorovaikutus, muutos, merkitys*. Helsinki: Tammi.

Geertz, Clifford (1993). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays.* London: Fontana Press.

Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society. Outline of the theory of structuration.* Cambridge: Polity Press.

Globaalitalous ja Suomi (1995). Toim. Seppo Leppänen ja Antti Romppanen. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
Haapala, Pertti (1983), Maaseudun liikaväestöongelman syntyminen 1800-luvulla. Empiiristä aineistoa Hämeestä. *Sosiologia 4*, 296-301.
Haapala, Pertti (1989), Mitä on rakennemuutos? Suomi 1800-2000. *Historiallinen Arkisto 93*, 105-130.
Haapala, Pertti (1987). How Was the Working Class Formed? The Case of Finland, 1850-1920. *Scandinavian Journal of History 3*, 179-197.
Haapala, Pertti (1989). *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen.* Helsinki: SHS.
Haapala, Pertti (1993). Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria. Teoksessa *Hyvinvontivaltio ja historian oikut.* Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 6-24.
Haapala, Pertti (1994). Työajan lyhyt historia. Teoksessa *Työ ja työttömyys*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 6-29.
Haapala, Pertti (1993b). Robert Fogel ja "tieteellinen historia". *Historiallinen Aikakauskirja 4*, 311- 322.
Haapala, Pertti (1995). *Kun yhteiskunta hajosi.* Suomi 1914-1920. Helsinki: VAPK.
Haapala, Pertti (1995b). Kadonneen korrelaation metsästys. *Historiallinen Aikakauskirja 2,* 175-178.
Haapala, Pertti (2001). Väinö Linnan historiasota. *Historiallinen Aikakauskirja 1*, 25-34.
Haapala, Pertti (2003). The Rise and Fall of Industrial Society. Teoksessa *Reclaiming the City. Innovation, Culture, Experience.* Helsinki: FLS, 80-95.
Haapala, Pertti (2004). Väki vähenee. Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950-2000. Teoksessa *Suomen maatalouden historia III*. Helsinki: SKS, 233-254.
Haapala, Pertti (2004b), Mitä menneisyys kertoo tulevaisuudesta? *Duodecim 120,* 23-29.
Haapala, Pertti (2004c). Roots as Narrative. *Framework 1*, 8-9.
Haapala, Pertti (2003). Nuoriso numeroina. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Helsinki: SKS, 67-86.
Haatanen, Pekka (1968). *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa.* Porvoo: WSOY.
Haatanen, Pekka (1992). Suomalaisen hyvinvontivaltion kehitys. Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: WSOY, 31-67.
Haimi, Olavi (1989). *Väestöntutkimus. Periaatteet ja menetelmät.* Vammala. Veästöntutkimuslaitos.
Harmaja, Leo (1934). *Kansantaloudellinen Yhdistys 1884-1934*. Helsinki: KTY.
Heikkinen, Sakari (1997). *Wage and the Market. Workers, Wages, and Living Standards in Finland, 1850-1913*. Helsinki: Commentationes Scientarium Socialium 51.
Heiskala, Risto (2000). *Toiminta, tapa ja rakenne.* Helsinki: Gaudeamus.
Heiskanen, Ilkka (1990). Suomalaisen kulttuurin perusrakenteen uusiutuminen. Teoksessa *Suomi 2017*. Helsinki: Gummerus, 419-442.
Heritage, John (1996). Harold Garfinkel ja etnometodologia. Helsinki: Gaudeamus.
Hietanen, Olli (2005). Wanhasta taloudesta uuteen – ja uudesta digitaaliseen talouteen. Teoksessa *Tietoyhteiskunta. Myytit ja todellisuus.* Tampere: TUP, 45-106.
Hjerppe, Reino & Riitta Hjerppe (1990). Taloudellinen kasvu sosiaalipolitiikan edellytyksenä. Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: WSOY, 69-96.
Hjerppe, Riitta (1986). *Suomen talous 1860-1985. Kasvu ja rakennemuutos.* Helsinki: Suomen Pankki Kasvututkimuksia XIII.
Jokinen, Kimmo & Kimmo Saaristo (2002). *Suomalainen yhteiskunta.* Helsinki: WSOY.

Julkunen, Raija (1993). Onko se ohi nyt? Teoksessa *Hyvinvontivaltio ja historian oikut*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 128-153.
Julkunen, Raija (2001). *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittiset reformit Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
Hallituksen ohjelma 30.4.1987. Helsinki: Valtioneuvosto.
Hyrkkänen, Markku (2002). *Aatehistorian mieli.* Tampere: Vastapaino.
Innovatiivinen sosiaalipolitiikka (1998). Toimittaneet Niemelä, Heikki & Juho Saari & Kari Salminen. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
Kaartinen, Timo (1993). *Kuinka kulttuuria käännetään.* Helsinki: Suomen antropologinen seura.
Kansallinen kilpailukyky ja teollinen tulevaisuus (1995). Kirjoittaneet Hannu Hernesniemi, Markku Lammi ja Pekka Ylä-Anttila. Helsinki: ETLA ja SITRA.
Kansantalous 2017 (1993). Kirjoittaneet Pentti Vartia ja Pekka Ylä-Anttila. Helsinki: ETLA ja SITRA.
Karisto, Antti & Pentti Takala & Ilkka Haapola (1998). *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
Karisto, Antti & Pentti Takala (1990). *Suomi muuttuu. Näkökulmia elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutokseen*. Helsinki: WSOY.
Kasvio, Antti (2005). Tietoyhteiskunta. *Tieteessä tapahtuu 1*, 7-15.
Kasvio, Antti & Ari Nieminen (1999). *Kilpailu työstä. Tutkimus globalisaatiosta, maailmanlaajuisesta työpaikkakilpailusta ja Suomen mahdollisuuksista.* Tampere: TUP ja Sitra.
Kilpi, O.K. (1915). *Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1875*. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys, Taloustieteellisiä tutkimuksia XIX.
Kilpi, O.K. (1917). *Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous.* Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys, Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII.
Kiiskinen, Auvo (1958). *Taloudellinen kasvu alueittain Suomessa vuosina 1926-1952*. Helsinki: Taloudellinen tutkimuskeskus.
Kortteinen, Matti (1987). *Hallittu rakennemuutos?* Helsinki: Hanki ja jää.
Kortteinen, Matti (1990). Kohti informaatioyhteiskuntaako. *Teoksessa Suomi 2017*. Helsinki: Gummerus, 191-208.
Koski, Heli & Petri Rouvinen & Pekka Ylä-Anttila (2002). *Tietotalous. Mitä "uudesta taloudesta" jäi?* Helsinki: Edita.
Kuusi, Pekka (1961). *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Viides painos 1968. Helsinki: WSOY.
Kuusi, Pekka (1982). T*ämä ihmisen maailma*. Porvoo: WSOY.
Kuusi, Eino & Reino Kuusi (1948). *Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike kautta aikojen*. Toinen painos. Porvoo: WSOY.
Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria (2003). Toim. Matti Hyvärinen & al. Tampere: Vastapaino.
Lloyd, Christopher (1986). *Explanation in Social History.* Oxford: Basil Blackwell.
MacLaughlin, Jim (2001). *Reimagining the Nation State. The Contested Terrains of Nation Building*. London: Pluto Press.
Nieminen, Armas (1984), *Mitä on sosiaalipolitiikka. Tutkimus sosiaalipolitiikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä.* Toinen painos (1. painos 1955). Helsinki: WSOY.
Peltonen, Matti (2004). Torpparikysymys. Teoksessa *Suomen maatalouden historia II*. Helsinki: SKS, 217-261.
Pernaa, Ville & Mari K Niemi (toim.) (2005), *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Helsinki: Edita.
Piirainen, Timo & Juho Saari (toim.) (2002). *Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?* Helsinki: Gaudemus.
Pöntinen, Seppo & Matti Alestalo (1983). *The Finnish Mobility Survey 1980: Data and first results*. Helsinki: Suomen Gallup Oy Report 9.

*Osaava, avautuva ja uudistuva Suom*i. Suomi maailmantaloudessa-selvityksen loppuraportti (2004). Helsinki: Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 19/2004.
Rahkonen, Keijo (1996). *Utopiat ja anti-utopiat*. Helsinki: Gaudeamus.
Rasila, Viljo (1968). *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Helsinki: Tammi.
Rasila, Viljo (1972). Systeemianalyyttinen näkökulma historiassa. *Historiallinen aikakauskirja 3*, 211-222.
Reijo, Marie (2005). Tulonjakauma kaventunut keskeltä – enemmän väkeä reunaryhmissä. *Hyvinvointikatsaus 2005/1,* 44-54.
Riihinen, Olavi (1965). *Teollisen yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus*. Porvoo: WSOY.
Riihinen, Olavi (1992). Näkökulmia tulevaisuuteen. Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: WSOY, 603-638.
Riihinen, Olavi & Pertti Pesonen (2002), *Dynamic Finland. The Political System and the Welfare State.* Helsinki: FLS.
Roos, J.P. (1990). Suomalaisen elämäntavan muutokset. *Teoksessa Suomi 2017*. Helsinki, Gummerus, 477-494.
Roos (1992). Keskiluokka ja hyvinvointivaltio.Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: WSOY, 321-338.
Schmoller, Gustav (1920). *Luokkataistelut ennen ja nyt*. Helsinki: Edistysseurojen Kustannus-OY.
Seppänen, Paavo (1971). *Suomalainen yhteiskunta. Sosiaalinen muutos aikasarjoina*. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiolologian laitoksen tutkimuksia 166.
Siltala, Juha (2004). *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun.* Helsinki: Otava.
Siipi, Jouko (1967). *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa.* Helsinki: Tammi.
Sosiaalipolitiikka 2017 (1992). Toim. Riihinen, Olavi. Helsinki: WSOY.
Suomalainen kapitalismi (1979). Vastaava kirjoittaja Kosonen, Pekka. Helsinki: Love Kirjat.
Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia (2005). Toim. Pernaa, Ville & Mari K. Niemi. Helsinki: Edita.
Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana (1980). Toim. Valkonen, Tapani & al. Helsinki: WSOY.
Suomalaiset luokkakuvassa (1984). Kirjoittaneet Blom, Raimo et al. Tampere: Vastapaino.
Suomen kulttuurihistoria IV: Industrialismin ja kansallisen nousun aika (1936). Toim. Suolahti, Gunnar & al. Jyväskylä. Gummerus.
Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot (1993). Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
Suomen vuosisata (1999). Toim. Andeasson, Kristiina & Vesa Helin. Helsinki: Tilastokeskus.
Suomi – muutosten yhteiskunta (1989). Toim. Suhonen, Pertti. Helsinki: WSOY.
Suomi 1975. Ennusteita – analyyseja – näköaloja (1966). Toim. Viita, Pentti. Helsinki: Tammi.
Suomi 2017 (1990). Toim. Riihinen, Olavi. Jyväskylä: Gummerus.
Suomi 2020. Visioita kansakunnan tulevaisuudesta (1993). Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
Suomi ja mahdolliset maailmat (1995). Toim. Ruokanen, Tapani & Aarne Nurmio. Helsinki: Sitra ja WSOY.
Suomi toisin sanoen (2004). Kirjoittaneen Lehtonen, Mikko & Olli Löytty & Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.
Suomen Tilastollinen Vuosikirja 2004. Helsinki: Tilastokeskus 2004.
Suomen väestö (1994). Toim. Koskinen, Seppo & al. Helsinki: Gaudeamus.
Talouspolitiikan linja. Kansantalouden kehitys ja talouspolitiikka vuosina 1993-1997. (1993). Helsinki: Valtiovarainministeriö.

Toivonen, Timo (1988). *Rakennemuutos. 1930-1980. Aineistoa toimiala-, luokka- ja kerrostumarakenteen tutkimukseen*. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
Topelius, Z. (1985), *Maamme kirja* (1. painos 1875). Helsinki: WSOY.
Tuleva tuhat (1999). Toim. Metsä, Maija. Helsinki: Tilastokeskus.
Törmälehto, Veli-Matti, Rikkaat rikastuvat – entä köyhät? *Hyvinvointikatsaus 2005/1*, 11-19.
Uusitalo, Hannu (1985). Luokkarakenne ja intressien organisoituminen. *Sosiologia 3*, 165-176.
Valkonen, Tapani (1990). Väestökehitys. Teoksessa *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 227-245.
Waris, Heikki (1968). *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (2. painos 1974). Porvoo: WSOY.
Waris, Heikki (1961). *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*. Johdatus sosiaalipolitiikkaan. Helsinki: WSOY.
Waris, Heikki (1961b). *Samhället Finland. En sociologisk strukturanalys*. Stockholm: Sveriges finlandsföreningars riksförbund.
Waris, Heikki (1952). *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (toinen painos, 1. painos 1948). Helsinki: Otava.
Vartia, Pentti (1990). Jalostustuotannon kehitys. Teoksessa *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 65-78.
Vartia, Pentti (2005). Eläkeläisistäkö äänestäjien enemmistö? *Tieteessä tapahtuu* 1, 3.
Vartia, Pentti & Pekka Ylä-Anttila (1993), *Kansantalous 2017*. Helsinki: ETLA ja SITRA
Wright, G.H. von (1976). Determinismi ja ihmistutkimus. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet II* (toim. Tuomela, Raimo & Ilkka Patoluoto). Helsinki: Gaudeamus, 114-138.
Väyrynen, Raimo (1999). *Suomi avoimessa maailmasssa. Globalisaatio ja sen vaikutukset*. Helsinki: Sitra.
www-tietoyhteiskunta.fi.